

Knygų lentynoje

PRAMONĖS ARCHITEKTŪRA: SAUGOTI AR PAMIRŠTI?

Rec.: Marija Drėmaitė, Progreso meteoras: Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918–1940 m., Vilnius: Lapas, 2016.

Pastaraisiais metais į naujų knygų lentynas ypač dažnai rikiuojami įvairiausi veikalai apie Nepriklausomą Lietuvą (1918–1940). Artėjant valstybės šimtmečiui, ši epocha tik populiarėja. Ir ne vien kaip mokslinių tyrimų laukas. Teigiama, kad mūsų visuomenė išgyvena tarpukario renesansą¹.

Galime pasidžiaugti, kad Nepriklausomos Lietuvos modernistinės architektūros paveldo išskirtinumas jau yra įvertintas ne tik mūsų², bet ir užsienio specialistų³. Tačiau jeigu jūs

paprašytų išvardyti žymiausius tarpukario Lietuvos modernizmo paminklus, ar tarp jų pamintumėte bent vieną fabriką? Matyt, ne. Nors sutiktumėte, kad fabrikas (pramonės perversmo simbolis) buvo vienas kertinių veiksmų, nuo kurio atsispiriame pradėdami kalbėti apie modernius laikus ir modernią visuomenę.

Architektūros istorikė Marija Drėmaitė, knygos „Progreso meteoras“ autorė, pratarėje užsimena, kad jos sprendimas imtis pramonės architektūros Lietuvoje 1918–1940 m. temos nustebino net jos kolegas architektus. Tokiu tyrimo objekto pasirinkimu autorė kvestionuoja dvi istorinėje mintyje susiformavusias sampratas: a) Nepriklausomoje Lietuvoje pramonė buvusi menkai išvystyta, todėl susiformuoti moderniai pramonės architektūrai apskritai nebuvę sąlygų, b) kultūros paveldas – tai bažnyčios, pilys, dvarai ir kiti visuomeninės paskirties įstaigų ar gyvenamieji pastatai, o ne utilitari, standartizuota ir estetiškai nevertinga pramonės architektūra. M. Drėmaitė savo darbu paskelbia, kad ne vien fabrikai, bet ir standartizuotos pieninės, sandėliai, skerdyklos, ginklų dirbtuvės ar darbininkų pigių butų kolonijos yra modernios visuomenės rodiklis. Modernizacijos bruožas – visų gyvenimo ir veiklos sferų racionalizavimas bei sustiprėjusi technologinės pažangos ir mokslo reikšmė – darė įtaką ir architektūros raidai. Nuo XX a. trečiojo dešimtmečio modernizmo architektūroje dekoratyvumas ir meniškumas užlei-

¹ Norbertas Černiauskas, „Tarpukario renesansas“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2016, Nr. 3, p. 55–57.

² 2013 m., pristatydami albumą *Kauno tarpukario architektūra* (sudarė Jolita Kančienė, Gintaras Balčytis, Asta Prikockienė, Kaunas, 2013), autoriai vylėsi savo darbu galbūt prišauksią deramą dėmesį vertingiausiame Kauno architektūros laikotarpiui (žr. Vereta Rupeikaitė, „Architektūros gurmanams – smetoninio skonio knyga“, in: <<http://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/architekturos-gurmanams-smetoninio-skonio-knyga-420745>>, [2017-03-01]). Po poros metų, 2015 m., pasirodžiusios knygos apie Nepriklausomos Lietuvos architektūrą autoriams tokių įtikinėjimų, matyt, nebereikė: Rasa Bertašiuūtė, Vilma Karvelytė-Balbirienė, Arvydas Pakštalis, Vaidas Petrulis, Kastytis Rudokas, *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: Materialumo ir nematerialumo dermė*, Kaunas, 2015.

³ Pavyzdžiui, „UNESCO ekspertas giria Kauną: miesto modernizmas unikalus“, in: <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/unesco-ekspertas-giria-kauna-miesto-modernizmas-unikalus.d?id=72571074>>, [2016-10-15]; Steven A. Mansbach, „Capital Modernism in the Baltic Republic: Kaunas, Tallin, and Riga“, in: Jan C. Behrends, Martin Kohlrusch (eds.), *Races to Modernity: Metropolitan Aspirations in Eastern Europe, 1890–1940*, Budapest, New York, 2014.

do vietą naujoms vertybėms – praktiškumui ir funkcionalumui. Būtent pramonės architektūra nuosekliausiai įkūnijo šiuos bruožus. Drįsčiau teigti, kad mes dar iki šiol nesame įsisąmoninę to, kas pasaulinėje architektūros istorijoje jau deklaruojama bene šimtmetį – ir gelžbetoniniai grūdų elevatoriai gali būti modernizmo „ikonomis“ (45 p.).

Temos naujumas nėra vienintelė šios knygos stiprybė. Esame įpratę, kad architektūros istorijos veikalai labiau primena inventorizacijas ir koncentruojasi į pastatą *per se*, nagrinėja jo technines savybes, inžinerinius sprendimus, medžiagų naujumą, formų estetiką ir stiliaus novatoriškumą. Autorė imasi kokybiškai naujo kontekstinio tyrimo. Remdamasi teiginiu, kad pastatas yra ne vien fizinis, bet ir socialinis bei kultūrinis produktas, išplečia tyrimo perspektyvą ir ieško ne tik tiesioginės, bet ir netiesioginės funkcijos, kurią atliko pramonės statiniai tarpukario Lietuvoje.

Skaitant knygą imponuoja pasakojimo daugiabriuniškumas. Autorė pateikia plačią teorinę priegią, vartojamų terminų apibrėžimus ir tarptautinį temos kontekstą, o to lietuviškoje historiografijoje apie tarpukarį vis dar labai trūksta. Knygoje pateikti ne tik statistiniai Nepriklausomos Lietuvos pramonės duomenys, bet ir vyriausybių inicijuoti industrializacijos planai bei realūs žingsniai, pristatyti pramonės architektai, inžinieriai, taip pat institucijos, kuriose šie specialistai įgydavo kvalifikaciją, keliamas klausimas, kiek vietiniai specialistai savarankiškai inicijavo technologiškai naujų pastatų projektų, o kiek naudojosi užsienio patirtimi, išanalizuoti teisės aktai, reglamentavę pramonės objektų statybą ir įrengimą. Atskira knygos dalis skirta industrializacijos padariniams: ar, plečiantis pramonei, buvo imtasi zonuoti didmiesčius, t. y. pramonės rajonai atskirti nuo gyvenamųjų, ar susikūrė nauji industriniai centrai, kaip pramonės architektūra

pakeitė fizinį šalies veidą, kaip modernėjo statybų technologija, ar verslas Lietuvoje skyrė dėmesio darbininkų buities sąlygų gerinimui.

Svariausia knygos dalis, paremta gausiais archyviniais šaltiniais, skirta patiems pastatams, kurie suskirstyti pagal pramonės šakas, beje, kartu su pastatų istorija išsamiai pristatoma ir konkrečios pramonės šakos raida Lietuvoje. Autorė plėtoja G. Vaskelos ir Z. Norkaus suformuluotus teiginius, kad Lietuvos pramonė svarbiausią šuolį 1918–1940 m. padarė žemės ūkio srityje – buvo pereita iš ekstensyvaus į intensyvų ūkininkavimą ir sukurta moderni žemės ūkio produktų pramonė. Pagrindinė šių permainių iniciatorė buvo valstybė, kuri tapo didžiausia ir finansiškai pajėgiausia žemės ūkio pramonei reikalingos infrastruktūros, specializuotų pastatų užsakovė. „Modernizuodama Lietuvos pramonę ir konkuruodama tarptautinėse rinkose, valstybė buvo suinteresuota moderniu įrengimu, efektyviu darbo organizavimu ir rezultatais, o visa tai sąlygojo ir modernią architektūrą (reprezentatyvią išvaizdą)“ (169 p.). Taip Lietuvoje atsirado, kaip teigė to meto amžininkai, „naujausias mados“ konstrukcijų pastatų iš gelžbetonio, kurio panaudojimas dar buvęs retas technologinis sprendimas Lietuvos statybose, sukurtas administracinių kooperatinių bendrovių pastatų, grūdų elevatorių, tipinių modernių sandėlių, garinių pieninių, kurios priminė mažus fabrikėlius (turinčius šildymo, šaldymo, pasterizavimo, separavimo, mechaninės ventiliacijos įrangą), higieniškų mėsos fabrikų bei skerdyklų, kuriose įrengtos technologinės linijos, regioninis tinklas. Imtasi plėtoti naują šaką – cukraus pramonę, pastatyti modernūs cukraus fabrikai, racionaliai apskaičiuotus šalies poreikius ir pajėgumus beigi atsižvelgus į geografinius ypatumus. Privataus kapitalo rankose liko tekstilės, tabako, metalo apdirbimo, alaus pramonė. Tačiau autorė nemano, kad šioje srityje buvo sukurta išskirtinių

pramonės objektų. Pastatai buvę labiau pragmatiški ir utilitarūs, apskritai modernizaciniai sprendimai (ir vien „fasadiniai“) pradėti taikyti tik ketvirto dešimtmečio viduryje, kai įmonės sustiprėjo finansiškai ir atsirado daugiau kapitalo. Iki tol tenkintasi senų fabrikų ir įmonių pritaikymu gamybai.

Tyrimo tikslu nurodomas siekis susieti architektūros, pramonės, technikos ir kultūros sritis. Toks išsamus kontekstinis darbo laukas leidžia teigti, kad Marija Drėmaitė skaitytojui pateikia ne vien pramonės architektūros, bet ir pačios pramonės istoriją. Plati tyrimo imtis neišvengiamai lemia ir tai, kad vietomis veikalas primena sintezę ir per daug nenutolsta nuo jau žinomų tiesų.

Atskiro dėmesio nusipelno knygos vizualioji pusė. Eskizai, brėžiniai, planai, projektai, plakatai, diagramos, nuotraukos, kuriose ne tik statiniai, bet ir fabrikų interjerai, įranga, juose besidarbuojantys darbininkai. Šis platus vaizdų spektras peržengia teksto iliustracijos rėmus ir tampa savarankišku veikėju, leidžiančiu knygą vartyti kaip albumą, nesigilinant į teksto subtilybes. Didžioji šios medžiagos dalis – archyvinė ir į viešą apyvartą patenka pirmą sykį.

Autorė puikiai moka išlaikyti detektyvo vertą įtampą – versdama knygos lapus vis lauki, kam gi Nepriklausomos Lietuvos pramonės architektūroje atiteks „modernizmo ikonos“ (šis terminas tekste pavartotas net kelis sykius) vardas ar paaiškės, kokį socialinį efektą sukėlė pramonės architektūra. Tyrimo kulminacijoje autorė kelia du klausimus: kokią poziciją pramonės pastatai užėmė Nepriklausomos Lietuvos architektūros hierarchijoje ir kokią įtaką moderniajai architektūrai padarė pramonės pastatai. Deja, pasakojimo atomazga realistiškai pesimistinė ir užkoduota poetiniame knygos pavadinime – pramonės architektūra buvo lyg ta krintanti žvaigždė, sužibusi akimirksniu. Modernizacija Lietuvoje buvo vėluojanti, visuotinai „matoma“ tik nuo ketvirto dešimt-

mečio antros pusės. Europos pramonės architektūros kontekste Lietuvos pramonės architektūra vertintina kaip periferinė, besiremianti ne inovacijomis, o apropiacija, nepasižyminti originaliais techniniais sprendimais, inicijuota ir remiama autoritarinės vyriausybės, dariusi menką įtaką darbininkų socialinės padėties ir gyvenamosios aplinkos pokyčiams. Taip pat amžininkų liko neįvertinti modernūs architektų sprendimai. Autoriams prieštarauta, kad kuriamos degtukų dėžutės, kurių lakoniškas stilius buvęs sausas ir nuobodus, kaip ir kitose meno kryptyse pasigesta „tautinio charakterio“. Galime pasiguosti, jog toks vertinimas įprastas darbams, kurie pralenkia savo epochą, visame pasaulyje – prisiminkime protestus kad ir dėl Eifelio bokšto. Lietuvoje taip nutiko V. Landsbergio projektuotai Krašto apsaugos ministerijos Ginklavimosi valdybos Tyrimų laboratorijai, kurią M. Drėmaitė padabino „kanoninio modernizmo grynuolio“ epitetu (186 p.). Anuomet šis V. Landsbergio projektas buvo pavadintas vienu silpnusių jo darbų.

Nors Lietuvoje ir nebuvo sukurta tokių modernybės simbolių kaip „Ford“ fabrikas Detroite (JAV) ar „Fagus“ fabrikas Alfelde (Vokietija), Marija Drėmaitė nepalieka skaitytojo neviltyje, kad pramonės architektūra nesužadino jokio vaidmens modernizuojant šalį. Visų pirma pramonės pastatai, ypač šalies regionuose, veikė kaip katalizatorius, tiek žadino visuomenės smalsumą, tiek modernizavo provinciją, tiek buvo priemonė pritraukti ūkininkus į kooperatyvų veiklą. Taip pat tokie kompleksai kaip „Pienocentro“ centrinė pieninė Kaune ar Linkaičių artilerijos dirbtuvės, „Pienocentro“ rūmai ir kiti projektai dėl savo racionalaus planavimo, įrengimo technologijų, socialinių sprendimų liudijo „1920–1940 m. įgyvendintą Lietuvos Respublikos ekonominę politiką ir sėkmingai sukurtas naujas pramonės šakas“ (309 p.).

Giedrė Polkaitė-Petkevičienė